

Олексій ВЕРТІЙ

**«Ми мусимо навчитися
чути себе українцями...»**

Франкознавчі студії

Суми
Університетська книга
2017

УДК 821.161.2-09Франко
ББК 83.3(4Укр)5
В 35

Вергій Олексій Іванович
В 35 «Ми мусимо навчитися чути себе українцями...». Франкознавчі студії / О. І. Вергій. — Суми: Університетська книга, 2017. — 248 с.
ISBN 978-966-680-811-3

У збірнику франкознавчих студій зроблено спробу нового прочитання життя і творчості Івана Франка. Вперше досліджується діалектика присутності Каменяра в національній свідомості українців, формування на основі його ідей взірця національно свідомої, духовно розвинутої особистості, національних основоположних підстав сучасного українського народознавства та літературознавства і т.п., опубліковано архівні матеріали, дані проведеного автором анкетного опитування, які містять досі маловідому широкому загалу інформацію.

Розраховано на дослідників українського національного світогляду, істориків літератури, народознавців, соціологів, психологів, широкі кола читачів.

УДК 821.161.2-09Франко
ББК 83.3(4Укр)5

Наукове видання
Вергій Олексій Іванович
«Ми мусимо навчитися чути себе українцями...»
Франкознавчі студії

Друкується в авторській редакції

Директор Р.В. Кочубей. Головний редактор В.І. Кочубей

Дизайн обкладинки і макет В.Б. Гайдабрус. Технічний редактор А.О. Литвиненко

Підписано до друку 23.01.2017. Формат 60x84 1/16. Папір офсетний. Тираж 300 шт.
Друк цифровий. Ум. друк. арк. 14,4. Обл.-вид. арк. 14,8. Замовлення № Д25-01/17

Відділ реалізації. Тел./факс: (0542) 65-75-85. E-mail: info@book.sumy.ua

ТОВ «ВТД «Університетська книга». 40009, м. Суми, вул. Д. Галицького, 27

E-mail: publish@book.sumy.ua. www.book.sumy.ua

Свідцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 489 від 18.06.2001

Віддруковано на обладнанні ВТД «Університетська книга»

вул. Д. Галицького, 27, м. Суми, 40009, Україна

Свідцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 489 від 18.06.2001

ISBN 978-966-680-811-3

© Вергій О.І., 2017

© ТОВ «ВТД «Університетська книга», 2017

Зміст

1. Передне слово, або Незнищенність духа	4
2. Іван Франко в національній свідомості українців	10
3. Духовні виміри української національної ідеї Великого Каменяра	60
4. Іван Франко і національне самоусвідомлення українців	84
5. Погляди на релігію та церкву і життєва позиція Івана Франка	133
6. Шевченкознавство Івана Франка в контексті національного самопізнання та самоусвідомлення українців	147
7. Вчення Івана Франка про національну літературу і сучасне літературознавство	177
8. Народні співці-музиканти і проблеми дослідження їх життя та творчості в науковій спадщині Івана Франка	213
9. Уснословеснознавство Івана Франка: підсумки і перспективи	220
Література	228
Додатки	237

1. Переднє слово, або Незнищенність духа

В українській історії доля нації і доля України не раз виважувались на шальках терезів. Не раз ми здобували перемоги, та, на жаль, не раз і втрачали їх. Кінець ХХ – поч. ХХІ стст. також став одним з етапів цієї історії: формально незалежність ми маємо, та, за того, Україна далеко не в усьому є українською! Далеко не українською у нас у переважній своїй більшості ось уже упродовж майже чверти століття є влада, низьким залишається рівень національної свідомости, нерідко навіть тих, хто вважає себе національно свідомим українцем. Звідси й наші біди, розруха, «героїчна», без жодного пострілу, здача Криму, війна на Донбасі. Не утвердилось у нашій національній свідомости і виняткове призначення України в історії Європи, адже упродовж століть окупаційними властями у нас замовчувався цілий ряд фактів, коли Україна рятувала Європу від ворожого нашестя, завдяки чому вона, тобто Європа, мала змогу розвивати свою економіку та культуру, своє державотворення за принципово інших, аніж ми, мирних обставин. З повісти І.Франка «Захар Беркут» до нас дійшли скромні відомости про те, як ми в Карпатах зупинили монголо-татарську орду і не допустили її просування на Захід. Але й ті відомости спотворювалися, подавалися викривлено. У потрактуванні ідейного змісту повісти наголос ставився на силі громади і вже зовсім не йшлося про значення тієї сили у захисті наших західних сусідів. Так само замовчувалося значення українського козацтва та Конотопської битви (1659) у тому ж таки захисті від турецько-татарської навали і російського окупанта. Та й війну на Сході України з тим самим російським окупантом потрактовують не як війну, а значно вужче й скромніше – АТО. Але ж це таки війна! До того ж, війна не лише за Україну, а й за ту ж таки Європу і увесь світ, хоча Європа і світ дипломатично вичікують кінцевого результату тієї війни, замість того, щоб усім разом раз і назавжди покінчити з людиноненавистницькими традиціями та загарбницькою політикою Росії і назавжди забезпечити таким чином, собі мир і спокій.

Здавалося б, яке це має відношення до проблематики пропонованого Вам, шановний читачу, збірника франкознавчих студій, зрештою, й самого І.Франка? Відповідь на це запитання буде однозначною: «Пряме!». Цілком зрозуміло, що у статтях, розвідках та матеріалах, які склали це видання, годі шукати якихось військових стратегій і тактик, рецептів наших перемог і т.д., але в ньому знайдете ідеї І.Франка, які й становлять одну з найважливіших складових УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕЇ, насамперед, принципи формування та особливости становлення національної свідомости українців. Національна ж свідомість визначає коли не все, то, принаймні, — найголовніше, найважливіше! Від того ж якою ми бачимо і будемо Україну залежить її, а відтак і наше, сьогодення й майбутнє. Один з найчільніших ідеологів української нації І.Франко формував глибокі та масштабні уявлення своїх сучасників про особливости та зміст цього бачення, цього будівництва. Нам також потрібно не просто знати, не просто не забувати націєтворчі ідеї Великого Каменяря, а й повсякчас брати їх на озброєння, класти їх в основу нашого повсякденного життя, розвивати їх за нових обставин національного державного будівництва. Виокремимо лише кілька, на нашу думку, найважливіших з них:

1. «Ми мусимо навчитися ч у т и с е б е у к р а ї н ц я м и... Ми повинні — всі без виїмка — поперед усього пізнати ту свою Україну, всю в її етнографічних межах, у її теперішнім культурнім стані, познайомитися з її природними засобами та громадськими болячками і засвоїти собі те знання твердо, до тої міри, щоб ми боліли кождим її частковим, локальним болем і радувалися кождим хоч і як дрібним та частковим її успіхом, а головно, щоб ми р о з у м і л и всі прояви її життя, щоб почували себе справді, практично частиною його» [4, 45, 405], — настановляв нас в «Одвертому листі до гал[ицької] української молодезі». А чи й не так нам потрібно робити найперше й сьогодні? Чи ж керуємося цією настановою в оцінці діяльності кандидатів у народні депутати, які потім, з нашої ж таки волі, стають головними законодавцями країни? Чи ж з цією міркою підходимо до виборів Президента, до оцінки роботи урядів і т.д.? Далеко не завжди. Тож саме у цьому й слід шукати першопричин наших бід. На жаль, так робить дуже рідко хто. А повчитися цього в І.Франка кожному українцеві варто, й дуже варто!

2. «Бо ваші провідники не мали віри в воскресіння вітчизни... оглядалися на чуже посередництво або хотіли погодити нас з ворогом...»

[5, 47, 295], — нагадував у розвідці «Адам Міцкевич. До галицьких приятелів» про відозву польського народного комітету від 25 грудня 1831 року. Чи не так нині у нас? Досить нагадати олігархічні клани Верховної Ради, нехтування Будапештським меморандумом, так звані, Мінські домовлености, Гловайський котел і т.д. і т.п., щоб усвідомити потребу у знанні цієї настанови І.Франка.

3. «Нам треба жити не лише своїм життям, але також для себе, без огляду на інших. *Числімося* самі з собою, *числімо* себе самих і свої сили, то й інші будуть *числитися* (виокремлено мною. — О.В.) з нами» [5, 47, 323], — читаємо в тій само розвідці. Чи ж не так? Чи ж завжди ми сьогодні «числимося», тобто рахуємося, з собою? Далеко ні! Отож кожному українцеві варто задуматися над цим і усвідомити, що то значить для нього, його дітей і наступних поколінь!

4. «...першим і найвищим заповітом людини, що почувається до людських і національних обов'язків, являється ненастанна, розумна праця; найтяжчим злочином і нещастям — після гріху апостазії (відступництва. — О.В.), являється добровільна чи то примусова бездіяльність, пасивність та байдужість» [3, 43, 390], — писав у статті «На роковини Т.Г.Шевченка». Є кому сьогодні впізнати себе в цих словах — і тим, хто перейнятий отією ненастанною, розумною працею в ім'я свого народу, і тим, хто добровільно чи то примусово став бездіяльним, пасивним та байдужим до того, що діється навколо, нерідко з його ж вини.

5. «Або ляжем головами, / Або виб'єм ворогів!» [6, 477]; «Кожний думай: тут, в тім місці, / Де стою я у огни, / Важиться тепер вся доля / Величезної війни. / Як подамся, не достою, / Захитаюся, мов тіль, — / Пропаде кровава праця / Многих, многих поколінь» [6, 1, 478], — звертався до нас з вами у поемі «Великі роковини». Ой, як далеко не кожен, хто посідав і посідає високі керівні посади, чи то демонстрував свій «патріотизм», брав на себе відповідальність за долю рядового громадянина України, саможертвовно, як І.Франко, не лукавлячи самому собі, чесно та до кінця виконував і виконує ці заповіді Великого Каменяра!

Виконувати ж ці заповіді значить: 1) не удавано, а таки усією душею і серцем, усім розумом перейнятися його життєвими принципами та ідеалами, зробити, як це зробив він, свій морально-етичний вибір не на користь кар'єрного росту, заради комфорту, «жолудкових інтересів», а на користь української справи, щоб до кінця і послідовно бути відданим їй, поклавши її в основу усього свого життя; 2)

усвідомити, що незнання І.Франка, українських національних ідейних, духовних, історичних та суспільно-політичних цінностей зовсім не значить, що вони не варті уваги того, хто їх не знає, а навпаки — саме ті, хто не знає їх, не дорожить ними, не вартий їх; 3) у спадкоємності поколінь ми зобов'язані утверджувати і розвивати ідеї І.Франка як утверджували і розвивали їх Д.Донцов, Є.Маланюк, М.Сціборський, М.Шлемкевич та інші ідеологи української нації; 4) тим, хто допустив це, подолати в собі, загнаний комуністсько-радянською диктаторською системою в кістки, страх і прищеплений вибір власної вигоди.

Дієва присутність Івана Франка в національній свідомості українців заявляє про себе й у відновленні інстинкту спротиву, інстинкту боротьби із зловорожими Україні силами, відсутність якого властива ще досить багатьом українцям, адже на них ще тисне тягар підсоветського минулого, і вони не дорожать нашою Незалежністю, а досить таки часто спекулюють на ній. У такому разі для них головне не громадянська позиція, а пристосуванство, комфорт налагодженого життя за умови чи то відкритої, чи то прихованої бездіяльності. Тож І.Франко має стати для них джерелом внутрішнього самоочищення від скверни, взірцем духовної досконалості української людини. Кожен національно свідомий громадянин України зобов'язаний мати це на увазі і усвідомити, що в оцінці самих себе, інших людей і суспільства загалом маємо керуватися тим, що кожен з нас зробив і робить для користи і перемоги української справи як то робив І.Франко, а не на користь себелюбної кар'єри, власної вигоди, пішовши на угоду з власним сумлінням, спекулюючи цінностями так тяжо здобутої попередніми і сучасними поколіннями нашої Незалежності. А ще маємо зберегти, примножити і передати наступним поколінням ідеї І.Франка як одну з найважливіших основоположних підстав нашого повсякденного національного буття, нашого національного поступування. Це і буде виявом назнищенності його Духа, це й буде здійсненням отієї його настанови вчитися «ч у т и с е б е у к р а ї н ц я м и».

Будучи одним з найерудованіших українців, добре знаючи історію, культуру, мови та літератури інших народів, І.Франко завжди на перший план ставив питання українських цінностей, досліджував їх у взаємозв'язках з історією, культурами, мовами та літературами цих народів, у їх контексті. Він не раз застерігав від сліпого наслідування усього чужоземного, адже бачив у ньому як додатні, так і від'ємні начала. Скажімо, у різного роду естетичних вченнях західноєвропей-

ських естетиків та теоретиків літератури він знаходить дуже багато суперечливих, чи то й зовсім помилкових положень. Так, у твердженні німецького історика літератури, критика і перекладача А.-В. Шлегеля про те, що краса є приємною проявою добра І. Франко виокремлює два аспекти. Перший з них — краса є справді чимось приємним для нас. Другий — не все, що в літературі є довершеним виявом краси є прекрасним, адже в мистецтві можуть бути прекрасними в художньо-естетичній довершеності картини вбивств, мук, страждань і т.д., відтак у всьому сліпо наслідувати А.-В. Шлегеля було б помилковим.

Те само стосується й іншого представника німецької філософії І. Канта. Суперечности в його потрактуванні краси виявляються у відношеннях змісту і форми художнього твору. Але І. Кант не дає пояснень в чому ж є краса змісту і форми твору мистецтва. Таким чином, зазначає І. Франко, «своїм застереженням, що артистична краса «від форми йде до змісту», Кант і зовсім загородив собі і своїм наслідникам стежку до ліпшого зрозуміння сеї справи, бо заставив їх шукати краси в змісті, значить, судити зміст артистичних творів після формулок і шаблонів, придуманих для дефініції краси. А се значило більше-менше те саме, як коли би хто взявся міряти воду ліктем, а сукно квартою» [2, 31, 115-116]. Вимога І. Франка бути уважним і вимогливим до сприйняття та оцінки ідей чужоземних учених залишається злободенною і для наших сучасників, адже, як часто буває, за зовнішнім блиском, прихованою претензією на незаперечну істину в останній інстанції у працях зарубіжних учених послідовники цих учених часто не бачать їх справжньої суті, як то сталося у нас, скажімо, з працями Дж. Грабовича, Т. Гундорової та деяких інших літературознавців [докладніше про це читай: 1]. До того ж, І. Франко дав приклад того, як потрібно використовувати надбання західноєвропейської та світової науки і залишатися за того самим собою, зі своїми ідеями та своєю сукупністю поглядів і принципів розв'язання тих чи тих наукових проблем. Він, наприклад, виконав глибокий, усебічний аналіз здобутків наукових шкіл у європейському та світовому народознавстві, вказавши на досягнення і хиби чи то односторонність у формуванні основоположних підстав їх досліджень. Врахувавши ці здобутки і прорахунки, І. Франко виформував принцип комплексного підходу в дослідженні явищ народної культури, що стало важливим кроком у становленні та розвитку європейського та світового народознавства. Життєздатність та продуктивність досліджень на цих підставах засвідчує монографія «Фольклористична концеп-

тосфера Івана Франка» (2014) С.Пилипчука, рецензію на яку читач знайде у цьому збірнику.

Наукові ідеї І.Франка – одно з джерел формування національних основоположних підстав сучасного українського літературознавства, інших вітчизняних гуманітарних наук. «Ч у т и с е б е у к р а ї н ц я м и» в такому разі – значить виходити з національної природи тих чи інших досліджуваних явищ, розвивати ідеї українських учених попередніх поколінь, з'ясувати їх значення і роль у формуванні духовного світу та світогляду, національного укладу життя нашого сучасника загалом, про що і йдеться у статтях та розвідках, присвячених цим проблемам.

Іноді близькі за змістом вони перекликаються ідеями, у них повторюються покликання на ті чи інші праці І.Франка. Це неминує в такому разі і засвідчує, здебільшого, лише обґрунтування поставлених проблем, розв'язання яких потребує уваги сучасних і нових поколінь франкознавців.

Автор.
1.03.2016

2. Іван Франко в національній свідомості українців

Розбудова незалежної української держави потребує високого рівня національної свідомості її громадян. Від того, якими ідейними, соціальними, історичними, політичними, морально-етичними, духовними загалом цінностями керуються у своїй виробничій, громадській, політичній, державотворчій і т.д. діяльності рядові селяни й робітники, інтелігенція, керівники, державні, громадські та політичні діячі усіх рівнів, залежить наше життя сьогодні, наше національне поступування, відтак і наше майбутнє. Єдності в нашому суспільстві немає тому, що українська національна ідея ще не стала об'єднуючою силою в суспільстві. Звідси різного роду розколи на ідейному, світоглядному, релігійному, політичному і т.п. ґрунті. Ми лише підходимо до глибокого і усебічного розуміння національних ідеалів, питома національних духовних цінностей. Скажімо, взірєць справді українського Президента маємо виводити не з наших політичних пристрастей та двобоїв, не з розрахунків бізнесової вигоди та крайового ура-патріотизму, часом досить сумнівного, а з діяльності князя Святослава, українського козацтва, гетьманів І.Мазепи, І.Виговського, П.Дорошенка, провідників та учасників Національно-Визвольних Змагань першої половини – середини ХХ століття С.Петлюри, С.Бандери, з тих гостропекучих проблем, які стоять нині перед українським суспільством, співвідносячи цей взірєць з їх духовним світом, життєвими принципами та ідеалами, роблячи на їх підставі свій вибір. На жаль, сьогодні у нас цього немає. Мета, смисл і цінність життя не лише бізнесменів, більшості очільників партій і рухів, вищого державного керівництва, здебільшого, не пов'язуються з долею українського народу, з долею України, не впливають з них, не обумовлюються ними. Кожен розуміє це по-своєму і діє відповідно такого розуміння. Щоб виробити спільні питома національні підстави такого розуміння, необхідно повернутися до первнів національного життя у всіх його виявах, вкорінити його у свідомості найширших верств і прошарків українського суспільства. Життя і творчість І.Франка – одно з джерел повернення до таких первнів.

Його інтелект, титанічна громадсько-політична, наукова та літературна діяльність справили винятково важливий вплив на духовне, ідейне самопізнання, самоусвідомлення, самовизначення та самоствердження як сучасників, так і наступних поколінь українців. А це у свою чергу формувало національну свідомість та громадянську позицію цих поколінь. Ось кілька прикладів:

«Сорок літ минає вже з того часу, коли в нас повіяло теплим весни вітром апостольського слова Франка, нового євангелія правди, де натхненні його щирою душею поезії-пісні виливали та малювали образи хлопської сумної та незалежної долі, де його щирі сльози-думи раді були обмити ті бруди, п'ятна рабства та вікових злиднів та виліляти в тих простих сердаках, в тих обідраних робучих чорноробів контури великої ідеї та великої цілі. І справді, хто прочитав «Каменярів», чув мов відродження душі, мов би став каменярем, почувався до обов'язку брати молот і ломити пітьми пута, хоть знав, що заплати за то не буде, що то добро прийде аж по наших кістках» [13, 84]. Це було сказано селянином у 1913 році.

А ось як говорить сьогоднішній 18-річний студент з Кіцмані на Буковині: «Т. Шевченко та І. Франко вплинули на патріотичне відношення до нашої держави, рідного краю, рідних та близьких мені людей. Це завдяки тому, що гарна українська мова разом з щирими українцями пережили дуже багато і тому всі повинні гордитися, що у нас були такі письменники, що вони залишили таку велику культурну спадщину і своїми творами виховали покоління патріотів» [1].

Дослухаємося ще однієї думки нашого сучасника: «Кожна людина для свого сформування та виросту (духовного, інтелектуального та емоційного) мусить мати вчителів, отже пройти не офіційну, а внутрішню школу і тільки тоді ставати на самостійний шлях, а самостійний шлях – це творення себе в собі задля того чи іншого поступування і становлення у світі» [46, 130-136]. Таким своїм учителем В. Шевчук називає І. Франка. Як бачимо, його присутність в національній свідомості українців завжди визначалась обопільними пошуками єдності І. Франка з народом і народу з І. Франком. Таким чином творився новий, питомо національний світ українського життя. Простежимо діалектику його формування та становлення на цих підставах.

Історичні та суспільно-політичні обставини входження І. Франка в національну свідомість українців кінця XIX – поч. XXI століть. Як відомо, колоніальне становище України у складі австро-угорської та ро-

сійської імперій зумовило й особливості усвідомлення різними прошарками та верствами українців свого місця і призначення в духовному, соціальному, політичному поступуванні та житті української нації загалом. Ставлення цих верств і прошарків до національної історії, до суспільно-політичних подій свого часу чітко визначало їх громадянську та національну позицію, їх національні інтереси, потреби, національну чи то антинаціональну спрямованість їх діяльності за тієї чи іншої ситуації, за тих чи інших обставин. Було б помилковим думати, що політика національного винародовлення українців, її наслідки, як за тих часів, так і за часів імперії комуно-советської, характеризувались лише всевладдям ворожих Україні сил, рабською покорою, усвідомленням українцями своєї другорядности, безперспективности, а відтак і повсюдною пасивністю у протистоянні цим силам. Цілком зрозуміло, що ставлення різних представників різних верств та прошарків до національної історії та суспільно-політичних подій свого часу було різним, неоднозначним: одні зрадили інтереси свого народу і пристосовувались до окупаційних властей, вірнопіддано служили їм, інші займали вичікувальну чи то взагалі байдужу позицію, ще інші чинили їм рішучий опір, постійно і наполегливо шукали вихід зі становища, що склалось, можливості та способи скинути з себе ярмо національного винародовлення.

На тлі надто повільного розвитку капіталізму, зuboжіння селян, їх еміграції до США, Канади, Аргентини, Бразилії, Парагваю та інших країн, онімечення та колонізації усіх сфер духовного, соціального і політичного життя українців у Галичині все ж таки давали знати про себе й перші паростки формування громадянського суспільства. З метою опору національному винародовленню широких мас, їх пробудженню до національного життя у 1861 році у Львові було засновано клуб «Руська бесіда», товариства «Просвіта» (1868), імені Т. Шевченка (1873, згодом Наукове товариство ім. Т. Шевченка). Таке ж призначення мали й тижневик «Батьківщина» (1879), газета «Діло» (1880), літературно-науковий журнал «Зоря» (1880).

Так, товариство «Просвіта» заснувало господарську, торгівельну та жіночу школи, його зусиллями у 1868 р. накладом 2 000 примірників видано читанку «Зоря», у містах і селах організовувались бібліотеки та читальні, інші культурно-просвітні заходи. Сьогодні організації товариства «Просвіта» продовжують справу своїх попередників у США, Канаді, Англії, Франції, Аргентині, Бразилії, Парагваї, Авс-